

українських шкільних підручників. У зв'язку з ростом шкільної справи в земських губерніях, різні земства домагалися права зробити українську мову викладовою.

Гімназії діяли також в Охтирці, Лебедині, Глухові. Створювалися навчальні заклади й для дівчат. Жіночі гімназії та прогімназії існували в Глухові, Ромнах, Охтирці ще в першій половині XIX ст.

Є підстави думати, що освітній рух, його своєрідний вибух на теренах України на початку 60-х років XIX ст., багато в чому завдячує особі Миколи Івановича Пирогова.

Посилання

1. Пирогов Н.И. О воскресных школах / Н.И. Пирогов // Избранные педагогические сочинения. – М.: Изд-во АПН РСФСР, 1953. – 751 с. – С. 307-309.
2. Пирогов Н.И. О подготовке учителей для уездных и приходских училищ / Н.И. Пирогов // Избранные педагогические сочинения. – М.: Педагогика, 1985. – 496 с.
3. Пирогов Н.И. Об открытии в Киеве воскресных школ для рабочего и ремесленного класса (И.И. Васильчикову) / Н.И. Пирогов // Избранные педагогические сочинения. – М.: Педагогика, 1985. – 496 с.
4. Пирогов Н.И. Севастопольские письма и воспоминания / Н.И. Пирогов. – М.: Изд-во Академии Наук СССР, 1950. – 228 с.
5. Пирогов Н.И. Университетский вопрос. / Н.И. Пирогов // Избранные педагогические сочинения. – М.: Педагогика, 1985. – 496 с.
6. Сірополко С. Історія освіти в Україні / С. Сірополко. – К.: Наук. думка, 2001. – 912 с.
7. Чалий М. Вторая Киевская гимназия // Киевская старина. – 1900. – Т. LXX. – Июль-август. – С. 68.

Заремская Н.И. Вклад Николая Ивановича Пирогова в развитие школьного образования в Украине.

В статье исследуется вклад Н.И. Пирогова в развитие школьного и внешкольного образования в Украине в период его деятельности попечителем Киевского учебного округа.

Ключевые слова: Н.И. Пирогов, духовность, воскресные школы, педагогическая практика, Глуховщина.

Zaremska N.I. Mykola Ivanovych Pyrohov's contribution to the development of education in Ukraine

M.I. Pyrohov's contribution to the development in school and after-school education in Ukraine in the period of his activity as the curator of the Kyiv school district is examined in the article.

Key words: M.I. Pyrohov, spirituality, Sunday schools, pedagogical practice, Hlukhivshchyna.

21.03.2013 р.

УДК 94 (477.44) «18»: 930.25 Г. Добржанський

Г.Д. Казьмирчук

АРХІВНІ ДОКУМЕНТИ, ЗАМОВТЕ СЛОВО ЗА ВЧИТЕЛЯ КАЛЬНИЦЬКОГО ОДНОРІЧНОГО МІНІСТЕРСЬКОГО СІЛЬСЬКОГО УЧИЛИЩА ГРИГОРІЯ ДОБРЖАНСЬКОГО

Нововиявлені архівні й опубліковані документи розкривають життєвий і суспільний шлях вчителя Кальницького сільського Міністерського училища, висвітлюють його педагогічну діяльність.

Ключові слова: архіви, вчитель, міністерське училище, гімназія.

Людина й вічність, життя і мить – найважливіші історіографічні проблеми вітчизняної історії. Окремі люди немов метеорити пролітають перед стороннім глядачем і практично нічого не залишають для нього й в ньому. Інші, заховавшись у життєвих нетрях, пізніше раптово проявляються в архівних манускриптах. Той, хто попадає на їхні скрижалі, при своєму миттєвому житті, навіть не здогадуються, що окремі сторони його життя й діяльності були зафіксовані на папері та збереглися в актосховищах, що його діяльність мала певний вплив на розвиток соціуму. Там вони лежать й чекають, чекають з надією, що колись вони являться на світ, стануть основою для роздумів над питанням розвитку родовою окремої людини, зокрема молодого педагога, який більше чотирьох років працював у Міністерському однокласному сільському училищі села Кальника у 1887-1891 рр.

Хто був першим учителем кальницького однокласного сільського Міністерського училища – невідомо. У 1887 р., як свідчать наявні документи, в Кальнику з'явився Григорій Павлович (Карлович) Добржанський. Він народився 25 січня (хрещений 31.01.) 1862 р. у с. Чагові Липовецького повіту Київської губернії в дворянській православній сім'ї Карла Казимировича й Олександри Гаврилівни. Хрестив його у Миколаївській церкві священник Антон Кислиевич. Хрещеними батьками були «колезький реєстратор Антон Іванович Тичинський і дворянка Ганна Федорівна Д., Людвіга Заржицького дружина» [9, ф. 127, оп. 1012, спр. 3435, арк. 1551 зв.-1552].

Григорій Карлович Добржанський закінчив чотирикласне Липовецьке повітове училище, отримав звання «сільського народного учителя», в службі з 21 вересня 1882 р. Він попрацював в училищі с. Кальника чотири роки. За роки його вчителювання в селі навчив читати й писати 182 хлопчика та 49 дівчаток, з них у 1890 р. отримали документ про закінчення навчання тільки 6 хлопчиків [7, 117]. Вчитель також навчав дітей співу і керував хором, який у 1889-1890 рр. відвідували 15 хлопчиків [8, 168]. Цей хор співав у церкві під час святкових богослужінь.

Історіографія проблеми незначна. Вона зараз знаходиться у зародковому стані. У 60-70-х роках XX ст.

деякі сюжети розглядалися у зв'язку з висвітленням життя й науковою діяльністю сина Григорія Карловича Феодосія Добржанського – у майбутньому відомого американського генетика. На зорі радянської історіографії М.В. Волоцький, складаючи родовід М.Ф. Достоевського, звернув увагу на те, що Григорій Карлович Добржанський, одружившись із Софією Василівною Войнарською, прилучився до восьмого коліна родоводу відомого російського письменника [2, 63], започаткувавши новий, другорядний родовід потомків. Новітні праці, в яких фрагментарно досліджуються деякі питання, належать Миколі Богданову, Олександрові Роговому [1, 146-147], Григорію та Марії Казьмирчукам [6, 176-177], у тому числі одруження кальницького вчителя, його праця в сільському Міністерському училищі, адміністративна діяльність у Немирівській гімназії тощо.

Нові архівні, друковані й рукописні документи, які стали відомі більш широкому загалу вчених і краєзнавців, створили сприятливі умови для успішного й об'єктивного висвітлення важливої генеалогічної проблеми вітчизняної й всесвітньої історіографії на пострадянському просторі. Значна група матеріалів знаходиться у актових збірках Російської Федерації, які опрацював Микола Богданов. В Українських архівних установах плідно працюють Олександр Роговий, Григорій та Марія Казьмирчуки. Поєднання їхніх зусиль і є надійною запорукою написання наукових досліджень.

Метою виявлення й систематизації архівних та друкованих матеріалів про Григорія Карловича Добржанського – освітянського діяча другої половини XIX ст. – є завданням важливим й доцільним, оскільки дозволить висвітлити діяльність непересічного вчителя середньої ланки навчальної системи Російської імперії, людини, яка розвивалася одночасно з трансформаційними змінами індустріально-соціального суспільства.

Архівні джерела про Г.К. Добржанського [переважно письмові та зображувальні] зберігаються у кількох установах: Центральному державному історичному архіві України у м. Києві [9, ф. 127, оп. 1011, спр.1960, арк. 28, спр. 1816, 258 зв.], Державному архіві Вінницької області та закордоном, у тому числі Російської Федерації. Матеріали, які висвітлюють педагогічну діяльність, є у фонді № 127, в якому зберігаються «Клірові відомості» церкви Різдва Пресвятої Богородиці за 1887-1889 роки, коли Григорій Карлович працював вчителем однорічного сільського Міністерського училища у Кальнику. Вони розкривають побутові умови життя вчителя його заробітну платню, кількість учнів, яких він ошчасливив своїм педагогічним талантом.

В Державному архіві Вінницької області (ДАВО) у фонді Д-904 знаходиться «Метрична книга» Кальницької парафії за 1886 р., де зафіксовано вінчання Григорія Карловича Добржанського і

жительки села, попівни Софії Василівни Войнарської. Цінність цієї інформації полягає в тому, що вперше було виявлено місце народження нареченого – село Чагове Липовецького повіту Київської губернії, його соціальну належність, віросповідання, кількість років та поручителів під час весілля [3, ф. Д-904, оп. 25, спр. 11, арк. 289 зв.-290].

Необхідну інформацію дають матеріали Державного архіву м. Києва у фонді № 182, в якому є особова справа сина Григорія Карловича Феодосія – учня 6-ої Київської чоловічої гімназії. Батько, який перебрався із Немирова до Києва раніше, осів на Лук'янівці, бажав перевести сюди свою сім'ю і прилаштувати свого сина в київську гімназію. У цій справі є два «Прохання» надвірного радника Г. К. Добржанського до «директора Київської шостої гімназії» з проханням прийняти до гімназії його сина Феодосія. Тут є неоціненна інформація про кількість років служби у відомстві Міністерства народної освіти, його посаду у Немирівській гімназії, причину переїзду до Києва, навчальні успіхи сина тощо.

Архівна справа Феодосія Добржанського – студента Імператорського університету Св. Володимира – у Державному архіві м. Києва (ДАК) має традиційний набір документів претендента на студентське звання, зокрема «Виписка із метричної книги» Феодосія за 1900 рік, у якій наголошується що його батько у той час уже мав звання «титлярного радника» [4, ф. 16, оп. 464, спр. 3284].

Документальна інформація про кальницького вчителя розкидана по багатьох архівних справах. Її виявлення й систематизація дозволяє скласти цілісну картину типового просвітянського чиновника України другої половини XIX ст., показати його соціальний ріст, покращення його добробуту [5, ф. 182, оп. 1, спр. 26].

Важливим пластом матеріалів про Григорія Карловича Добржанського є опубліковані документи. У першу чергу потрібно назвати матеріали, підготовлені й опубліковані у 30-х роках XX ст., коли літературознавець М.В. Волоцький збирав архівну й усну інформацію для складання родоводу відомого російського письменника Федора Михайловича Достоевського. У книзі «Хроніка рода Достоевського» виокремлено 7 і 8 коліна. Григорій Карлович прилучився до письменницького роду завдяки одруженню з двоюрідною племінницею Федора Михайловича Софією Василівною Войнарською. Ця подія зафіксована у «Метричній книзі» церкви Різдва Пресвятої Богородиці села Кальника за 1886 рік. Вона спростовує низку положень праці М.В. Волоцького, який трактує національну належність Григорія Карловича як поляка [2, 63-64]. Він ніколи ним не був. Про це свідчить, у першу чергу, його православне віросповідання, а це у той час було рівнозначне належності до українності.

До друкованих джерел відносимо статистично-інформативні видання. Серед них – «Памятная книжка Киевского учебного округа. – Ч. I. Киевская

губернія», де дуже стисло інформується про вчителя, його посадовий оклад, кількість учнів, яких він навчав, наявність хору та кількості землі, якою користувалося училище [7, 8]. Конкретні матеріали про Григорія Карловича розповів в Америці його син у 60-х роках ХХ ст., які будуть пізніше опубліковані окремим виданням англійською мовою. На терені колишнього Союзу РСР, зокрема у москвича Миколи Богданова, є ці «Воспоминания. Машинопись», переклад з англійської мови. Тут є низка біографічних даних з життя й діяльності Григорія Карловича.

Отже, ці друковані, рукописні й архівні матеріали – важливі джерела для дослідження міні-біографії Григорія Карловича Добржанського, які уточнюють висвітлені попередниками висновки про польське походження вчителя, зокрема й про його викладацьку діяльність у Ніжинській гімназії. Він був українцем, а в гімназії виконував обов'язки помічника класних наставників. Потрібно продовжити пошук нових документів, узагальнити й систематизувати вже знайдені та оприлюднені.

Посилання

1. Богданов Н. Родословие Достоевских: В поисках утерянных звеньев / Николай Богданов, Александр Роговой. – М.: Акрополь, 2008. – 160 с.
2. Волоцкий М. В. Хроника рода Достоевского. 1506-1933 / Предисловие П.М. Зиновьева / М.В. Волоцкий. – М.: Изд-во «Север», 1933. – 442 с.
3. Державний архів Вінницької області, ф. Д-904.
4. Державний архів м. Києва, ф. 16.
5. Державний архів м. Києва, ф. 182.
6. Казьмирчук Г. Д. Роде наш красний: Село Кальник. – Кн. III. Дослідження соціальних проблем села Кальника наприкінці ХVIII – на початку ХХ ст. / Григорій Казьмирчук, Марія Казьмирчук. – Логос, 2010. – 256 с.
7. Сельские одноклассные народные училища // Памятная книжка Киевского учебного округа. – Ч. I. Киевская губерния. – К., 1889.
8. Сельские одноклассные народные училища // Памятная книжка Киевского учебного округа. – Ч. I. Киевская губерния. – К., 1890. – С. 117.
9. Центральний державний історичний архів України у м. Києві, ф. 127.

Казьмирчук Г.Д. Архивные документы, замолвите слово об учителе Кальницкого одноклассного министерского сельского училища Григории Добржанском

Новые архивные и опубликованные документы раскрывают жизненный и общественный путь учителя Кальницкого сельского Министерского училища, освещают его педагогическую деятельность.

Ключевые слова: архивы, учитель, министерское училище, гимназия.

Kazymirchuk H.D. Archive documents put a word in for teacher of Kalnitsky Agriculture Ministry School Hryhorii Dobrzhanskyi
New archival and published documents are reveal course of life and social work of teacher of Kalnitsky Agriculture Ministry School, they shows his educational work.

Key words: archives, a teacher, a ministry school, gymnasium.

18.03.2013 р.

УДК 94(477.51=161.2):355.48(560:47) «1877/1878»

О.С. Сидоренко

УЧАСТЬ НАСЕЛЕНИЯ ЧЕРНИГІВСЬКОЇ ГУБЕРНІЇ У РОСІЙСЬКО- ТУРЕЦЬКІЙ ВІЙНІ 1877-1878 РР.

У статті висвітлено проблему участі населення Чернігівської губернії у Російсько-турецькій війні 1877-1878 рр. Охарактеризовано основні форми допомоги армії та мирному населенню Балканського півострова. Проаналізовано масштаби участі та роль чернігівців у військовому конфлікті.

Ключові слова: Російсько-турецька війна, штурм, Товариство Червоного Хреста, лазарет, корпії.

Однією з найважливіших подій у всесвітній історії другої половини ХІХ ст. була Російсько-турецька війна 1877-1878 рр. і пов'язане з нею визволення Болгарії з-під гніту Оттоманської імперії. Цей військовий конфлікт був наслідком загострення міжнародних суперечностей на Близькому Сході (1875-1877 рр.) та піднесення національно-визвольної боротьби на Балканах.

Дана проблема добре висвітлена у російській та українській історіографії. Наявні монографії присвячені українським добровольцям в Російсько-турецькій війні 1877-1878 рр., в яких є інформація про уродженців Чернігівської губернії та їх внесок у звільнення болгарського народу від османського гніту. У праці П.С. Соханя і В.Н. Жук «Участь народних мас України у визволенні Болгарії» згадується участь жителів міст Борзни і Чернігова, Ніжинської, Дрімлівської, Верківської та інших волостей Чернігівської губернії у кампанії 1877-1878 рр. [1]. У статті В.Н. Жук «Із історії спільної боротьби українського і болгарського народів проти Оттоманського ярма 1877-1878 рр.» наводяться данні про допомогу болгарському народу з боку Прилуцької і Чернігівської міських дум, Остерського та Козелецького повітових земств, вчителів Чернігова [2]. Інший український дослідник Російсько-турецької війни Ю.Ю. Фомін у своїх працях звертав увагу на участь українських добровольців у сербсько-турецькій війні 1876 р., матеріальну допомогу українського народу, зокрема чернігівців [3; 4; 5]. Однак не всі аспекти проблеми участі населення Чернігівської губернії у військовій кампанії були розглянуті у цих публікаціях, присвячених 100-річчю визволення Болгарії. З огляду на це дане дослідження є актуальним.

Зазначимо, що починаючи з 1875 р., на території України на громадські кошти формувалися загони добровольців, зокрема в Києві, Одесі, Харкові, Катеринославі, Миколаєві, Чернігові та інших містах. Багато бажаючих вступити добровольцями до лав сербської армії виявилось і в Чернігівській губернії. У червні 1875 р. 21-річний житель Могильовської губернії Микола Іванович Шавердо та його друг, 19-річний уродженець Чернігівської